

women have been preserved in Ukrainian, Russian, Polish, Czech, English, German, and French proverbial corpora.

Key words: *proverbium, common consciousness, gender, national, universal.*

Тетяна Лучечко
(Дрогобич)

УДК 81'342.8

АМБІВАЛЕНТНИЙ АСПЕКТ ЗАГАДОК ЯК СПОСОБІВ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ДІЙНОСТІ (на матеріалі української та англійської мов)

У статті висвітлено проблему дефінітивної розмитості загадок; досліджено амбівалентний аспект та з'ясовано його роль у процесі кодування дійсності в українських та англійських паремійних одиницях аналізованого типу; визначено домінуючі характеристики амбівалентності в текстах загадок, які засвідчують двовекторну релятивність образів до реальної й уявної дійсності та виражаються в механізмах кодування та розшифрування відгадки; встановлено головні чинники амбівалентності, що виявляються у поєднанні опозиційних явищ; проаналізовано двопланове вираження амбівалентності, лінгвальну та метафоричну, що координують структуру звукових та смислових загадок; схарактеризовано основні засади дослідження лінгвальної амбівалентності в загадках української та англійської мов.

Ключові слова: *загадка, амбівалентність (лінгвальна, метафорична), двозначність, невизначеність, образ, кодування.*

Постановка проблеми. Із початком третього тисячоліття проблеми осягнення світу етнокультурними спільнотами перемістилися в центр наукових пошуків у сфері лінгвістики та суміжних із нею дисциплін, що зумовлено атропоцентризмом сучасної науки в цілому, зростанням інтересу до дослідження ролі мови у процесі концептуалізації дійсності та проблеми взаємоінтеграції універсальних і національних тенденцій у розвитку людства. Загадка дає змогу розглянути взаємодію мовної системи і етносу в динаміці, осмислити мовний феномен народної культури в новому аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Народна загадка – гнучкий термін, що підлягає редефініції залежно від наукового підходу до її аналізу. А. Тейлор, зокрема, визначав загадку як опис одного об'єкта за допомогою іншого, виділяючи в її структурі два опозиційні конститутивні елементи: позитивний і негативний [22, с. 1]. Таким чином, класифікація загадок англійського лінгвокультурного ареалу як образів, фраз чи речень питальної сутності базувалась на виокремленні загальних лексичних моделей в описовій частині енігматичного тексту. Подібного принципу дотримувався Д. Капп, досліджуючи азійські загадки [16]. Р. Джорджис та А. Дандис дефініціювали загадку як традиційний жанр із чітко організованою структурою (комбінацією ознак) [13, с. 113]. На переконання Е. Кьонгес-Маранди, загадка – це двокомпонентна структурна одиниця, що містить термін, спільний для обох складових (образної частини та відгадки) [5, с. 253]. Т. Грін і У. Пепічелло, акцентуючи на взаємозв'язку гумору й амбівалентності, вбачають центральний фокус загадки в інтеграції трьох компонентів: коду, зашифрованого повідомлення і контексту [13, с. 5]. У працях Ю. Соколова загадка вважається хитрим запитанням, зазвичай, проте не обов'язково, у формі метафори [10, с. 217]. В. Анікін, Р. Абрахамс, В. Василенко, А. Гурські, М. Лановик, З. Лановик, беручи до уваги не лише форму, а й сутність цього специфічного народного жанру, констатували, що загадка – це поетичний замислуватий опис предмета чи явища з метою випробувати кмітливість і розвинути в реципієнта поетичний погляд на дійсність [1, с. 56]; «питання, сформульоване з метою спантеличення чи перевірки кмітливості тих, хто не знає відповіді» [11, с. 130]; «поетична видумка, скерована на приховування загаданого з метою випробування розуму, кмітливості та поетичного бачення світу» [2, с. 11]; «короткий твір, в основі якого лежить дотепне метафоричне запитання, що передбачає відповідь на нього» [6, с. 558]. Український пареміолог І. Березовський, поділяючи ідеї А. Тейлора, вказував на спорідненість і подібність об'єкта та

суб'єкта заміщення. Останній у складі мудрої сентенції зображав предмет загадування в завуальованій формі [3, с. 7].

Дефінітивну розмитість загадки А. Аведоба мотивує тим, що ключові характеристики у визначенні загадки в одній культурі можуть втратити свою вагомість у дефініції цього жанру в іншій традиції [12, с. 36]. Проте домінантно-конститутивний атрибут більшості паремій цього типу – кодування об'єкта на основі амбівалентних ознак (властивих і образу, і його кодувальнику) або образів із спільними, а, відтак, амбівалентними характеристиками, інтегрує всі дефініції.

Метарозвідки – дослідити амбівалентну сутність загадки як способу вербалізації об'єктів довкілля.

Основа значної частини загадок – амбівалентність, яка змушує реципієнта «визначити реальне й гіпотетичне в семантичній сфері, надаючи перевагу не правдивості твердження, а новій концептуалізації через аналогію» [15, с. 21]. Хоч у фольклорному просторі побутують також паремійні тексти, які ігнорують амбівалентність при шифруванні образів, послуговуючись літературним (прямим) описом загаданих об'єктів: *Що цвіте, що його ніхто не бачить ніколи?* (Папороть) [3, с. 107]; *What is it leaves its tongue out, cold or hot?* (Dog) [22, с. 40]. Р. Джоджис та А. Дандис у праці «До питання про структурну дефініцію загадок» відносять загадки з ідентичним об'єктом кодування і кодифікатором в окремий підвид — «неопозиційні літературні загадки» [13, с. 114].

Виклад основного матеріалу дослідження. Амбівалентне слово, образ може підлягати будь-якому (або одночасно кільком) із двох чи більше критеріїв класифікації. Ця точка перетину і взаємовпливу різних підходів є сполучною ланкою між двома відмінними, а інколи навіть опозиційними, групами [14, с. 381]. Таким чином, амбівалентність, у даному випадку двозначність, сприяє формуванню різних підходів до класифікації і водночас уможливує співіснування контрастних концептуальних критеріїв.

Невизначеність, яка свідчить про недостатню конкретизованість, – ще один важливий аспект амбівалентності. Амбівалентне твердження є нечітким не лише через брак специфікації, а й через неспроможність визначити, котре з двох чи більше значень є актуальним [14, с. 382]. Англійська загадка *What is a cold war?* (A snowball fight) [19, с. 190] функціонує завдяки амбівалентності словосполучення «a cold war». Українська паремія *Зуби має, а їсти не просить* (Граблі) [3, с. 226] спантеличує реципієнта полісемічністю лексеми *зуби*. Двозначність і невизначеність (як домінантні характеристики амбівалентності) зумовлюють відображення «незвичної для реципієнта тождності у двох об'єктах», яка «спантеличує адресата, одночасно надаючи ключ до її вирішення в метафоричному порівнянні одного об'єкта чи явища з іншим» [18, с. 94].

На когнітивному рівні загадка – це спосіб узгодження різнополярних образів, приміром, *Очі має, а не видить* (Картопля) [3, с. 78]. Різноманітні поняття «жива істота» і «картопля» перетинаються в одній точці – лексемі *очі*. Завдяки своїй амбівалентній природі цей ключ до відгадки варіює між двома цілком розмежованими словами з характерним для кожного з них семантичним навантаженням. Амбівалентність, яка простежується у процесі загадування, зумовлена поєднанням опозиційних явищ: 1) автор, зберігаючи секрет, повинен озвучити його реципієнту [20, с. 137]; 2) у питанні співіснують дві контрастні стратегії – «шифрування» інформації та «підказки» [9, с. 207–208], адже загадка має принципову установку на приховування відгадки й одночасно на підказку. Той, хто загадує, завуальовано описує найхарактерніші для предмета ознаки або кодує образ за допомогою спеціальних технік (метафорична аналогізація, рима тощо), а разом і підказує, використовуючи особливі тактики (очікувана метафоризація, пропозиціоналізація тощо), у такий спосіб даючи можливість комунікантові успішно віднайти відгадку; 3) амбівалентність структури питання зумовлюється «не літературним значенням слів, а символами (символ за своєю природою амбівалентний: частково усвідомлений, частково – ні)» [20, с. 137].

Структурна близькість загадок і прислів'їв (окрім спільної генези, постійних взаємовпливів) зумовлюється ще й їх амбівалентним характером. Деякі прислів'я легко перетворюються в загадки. Наприклад, *У вогні не горить, у воді не тоне* (Правда) [3, с. 295] – *Правда в воді не тоне, а в огні не горить* [8, с. 185]. Подібні взаємотрансформації викликають сумнів щодо пріоритетності класу (загадка чи прислів'я), до якого належить аналізоване

висловлювання. В обох прикладах складові лексеми не ототожнюються за формою ні з жартами, ні з ритуальними одиницями. Словам характерний непрямий спосіб подачі досить простого змісту [14, с. 384]. Загадки передають ідею за допомогою амбівалентного елемента (*правда*), що здебільшого інтегрує опозиційні компоненти (*вода – не тоне; вогонь – не горить*).

Основний композиційний елемент загадки, нерозв'язне фронтдерство, негативно впливає на спроможність реципієнта вирішити нав'язане комунікантом завдання – знайти відгадку. Амбівалентність виражається двопланово в аналізованому конститутивному елементі: лінгвально та метафорично.

Лінгвальна амбівалентність виявляється у граматичній формі загадки та зароджується, коли одна поверхнева конструкція уособлює дві (кілька) внутрішні семантичні структури, адже один знак може виконувати кілька функцій: *Чим наперед жінка ходить?* (Дівкою) [3, с. 332]; *Where can you always find diamonds?* (In a deck of cards) [19, с. 200]. Зовнішня репрезентація вирізняється ідентичністю фактичного висловлювання (фонемної форми) амбівалентної структури у двох або всіх його семантичних інтерпретаціях. Проте така відповідність поверхневих форм може мати кілька причин: утворюватися внаслідок лінгвальних процесів, що відбуваються на фонологічному, морфологічному чи синтаксичному рівнях мови [17, с. 22].

Дослідження лінгвальної амбівалентності в загадках може базуватися на таких основних засадах: а) стрижневе слово (центральний елемент, навколо якого зосереджена вся структура загадки). Кількість стрижневих слів зумовлена специфікою шифрувальних стратегій, які формують питання: *На яким полі не родиться ніяке збіжжя* (На тополи) [3, с. 31]; *What people are like the end of the book?* (The Finnish) [19, с. 16]; б) специфічною ознакою лінгвальної амбівалентності є властивість одного експонента (означувальне) мати декілька означуваних, що зумовлює умовний поділ формальних загадок на дві групи: 1) питання із загальним означувальним й одним із означуваних: *Котрий ковалик кузні не має?* (Ковалик-мурашка) [3, с. 22]; *What kind of bank has no money?* (A river bank) [19, с. 115]; 2) запитання, що озвучують обидва значення омофона [7, с. 85]: *Яка річка тече в роті?* (Десна) [3, с. 384]; *What bird reminds you of a good time?* (A lark) [19, с. 28]; в) у значній частині комічних загадок об'єкти представлені імпліцитно або експліцитно вводять реципієнта в оману. У загадці *What is everyone's favorite tree?* (A poplar (popular tree)) [19, с. 42] група *trees* та прикметник *favorite*, що її характеризує, переструктуровуються і формують у відгадці новий клас *poplar*. Довільність зв'язку питання і відповіді полягає у хибному трактуванні омофона як такого, що виконує роль синоніма. Таким чином, загадку можна визначити як хитромудре запитання, відповідь на яке, зберігаючи омонімічний зв'язок із першим компонентом структури, здійснює перегруповання синонімічного значення образу. Відгадки обмежені різноманітністю лексичних значень об'єкта загадування. Лінгвальна гра дітей під час відгадування зводиться до дослідження лексичних амбівалентностей [21, с. 4]. Отже, ключ до віднайдення прихованого об'єкта в загадці може бути виражений імпліцитно (замаскований у питанні): *Має листя, но не дерево і не рослина* (Книжка) [3, с. 285] або експліцитно: *What branch of the army do babies join?* (Infantry) [19, с. 30].

Метафорична амбівалентність (як елемент лексико-семантичного ярусу мовної системи) утворюється внаслідок свідомої маніпуляції соціальним декорумом і призводить до дезорієнтації та спантеличення адресата у процесі загадування. Перший комунікант намагається перехитрити другого, подаючи на його розгляд заплутані амбівалентності [17, с. 21], які виникають внаслідок утворення нових незвичних семантичних структур (вторинних номінацій), що нашаровуються на семантику вже існуючих слів і фразових єдностей: *У двох матерів по п'ять синів, у кожного своє ім'я* (Руки і пальці) [3, с. 155]; *Old man in his room and the beard out in the hall* (Ear of corn) [22, с. 198].

Загадка має формальне і змістове вираження, як і будь-який знак, що є двобічною одиницею, яка має план вираження і план змісту. Форма – акустичний образ, який сприймається органами чуття, є звуковою і графічною. Зміст – це внутрішньомовні відношення, значення, поняття. Семантика передається формою, «поняття знака без значення втрачає сенс: знак без значення не знак» [4, с. 175]. Процес відгадування в семіотичному плані – це заміна однієї знакової структури (загадки) іншою (відгадкою). За способом переходу всі загадки умовно поділяються на смислові та формальні [7, с. 81–82] (звукові).

Метафорична амбівалентність, що лежить в основі перетворення дійсності в текстах смислових загадок, основною підказкою робить зміст запитання (контекст). Приміром, *Маленький хлопчик заліз на стовпчик, одержі не носить, їсти не просить, личенько рябе, що воно таке?* (Наперсток) [3, с. 206]; *Jack lives on one side, Tom on the other, yet neither one can see his brother* (Ears) [19, с. 27]. «У смисловій загадці загальновідомий зміст необхідно розтлумачити, проаналізувати і пов'язати з іншими значеннями та поняттями» [7, с. 83] тому, що визначальна домінанта трансформації (шифрування) об'єкта – це когнітивний код.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отож, інваріантною конститутивною властивістю більшості паремійних зразків означеного типу є амбівалентність, яка в загадках виражається у певних опозиціях: одночасне приховування й озвучення істинної інформації, що зумовлює використання специфічних способів «шифрування» та «підказки» для кодування та декодування позамовної дійсності. Перспективним є зіставне дослідження чинників амбівалентності на всіх рівнях мови в українських й англійських паремійних одиницях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор / Владимир Прокопьевич Аникин. – М. : Учпедгиз. – 1957. – 240 с.
2. Гурскі А. І. Беларускія загадкі: даследаванне жанру / Антон Іванавіч Гурскі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2000. – 80 с.
3. Загадки / [упорядкув., вступ. ст. та прим. І. П. Березовського]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 511 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Вид. центр «Академія», 2003. – 464 с.
5. Кёнгес-Маранда Э. Логика загадок / Э. Кёнгес-Маранда // Паремииологический сборник: пословица, загадка (структура, смысл, текст) / сост., ред. и предисл. Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1978. – С. 251–281.
6. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / Мар'яна Богданівна Лановик, Зоряна Богданівна Лановик. – [2-е вид.]. – К. : Знання – Прес, 2003. – 591 с.
7. Оглоблин А. К. Типы яванских загадок (к вопросу о соотношении формы и значения) / А. К. Оглоблин // Паремииологические исследования : сб. ст. / АН СССР, Ин-т востоковедения / сост. и ред. Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1984. – С. 81–95.
8. Прислів'я та приказки: взаємини між людьми / упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1991. – 440 с.
9. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) : монографія / Олена Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
10. Соколов Ю. М. Загадки / Ю. М. Соколов // Русский фольклор. – М. : Учпедгиз, 1941. – С. 217–222.
11. Abrahams R. D. Riddles / Roger D. Abrahams, Alan Dundes // *Folklore and Folklife : An Introduction* / Richard M. Dorson. – Chicago : Un-ty of Chicago Press, 1982. – P. 129–144.
12. Awedoba A. K. Social Roles of Riddles, with Reference to Kasena Society / A. K. Awedoba // *Research Review New Series*. – 2000. – Vol. 16., №2. – P. 35–51.
13. Georges R. A. Toward a structural Definition of the Riddle / Robert A. Georges, Alan Dundes, // *Journal of American Folklore*. – 1963. – Vol. 76. – № 300 (Apr. – Jun.) – P. 111–118.
14. Hamnett I. Ambiguity, Classification and Change The Function of Riddles / Ian Hamnett // *Man. New Series*. – X. : Royal Anthropological In-te of Great Britain and Ireland, 1967. – Vol. 2. – № 3 (Sep.). – P. 379–392.
15. Isbell B. J. The Ontogenesis of Metaphor: Riddle Games among Quechua Speakers Seen as Cognitive Discovery Procedures / B. J. Isbell, F. A. R. Fernandez // *Journal of Latin American Lore*. – 1977. – Vol. 3. – № 1. – P. 19–49.
16. Kapp D. B. Paniya Riddles / Dieter B. Kapp // *Asian Folklore Studies*. – 1987. – Vol. 46. – P. 87–98.
17. Pepicello W.J. The Language of Riddles. New Perspectives / William J. Pepicello, Thomas A. Green. – Columbus : Ohio State University Press, 1984. – 170 p.
18. Rickford J. R. Riddling and Lying: Participation and Performance / J. R. Rickford John // *The Fergusonian Impact: Sociolinguistics and the Sociology of Language. In Honour of Charles A. Ferguson. On the Occasion of His 65th Birthday* / Ferguson Ch. A., Fishman J. A. – Mouton de Gruyter, 1986. – Vol. 2. – P. 89–106.
19. Rosenbloom J. Biggest Riddle Book in the World / Joseph Rosenbloom – X. : Sterling Publ. Co., Inc., 1976. – 256p.
20. Stefanova A. Riddles as a Community Psychological Phenomenon. Characteristics from the viewpoint of analytical psychology [Електронний ресурс] / Ana Stefanova // *Folklore. Electronic Journal of Folklore*. – 2007. – Vol. 35. – P.132–142. – Режим доступу до журн.: <http://hald.jas.folklore.ee/folklore/vol135/stefanova.pdf.html>.
21. Sutton-Smith V. A developmental Structural Account of Riddles [Електронний ресурс] / V. Sutton-Smith. – Hague : Mouton, 1973. – 8 p. – (Preprint of paper to appear on “Speech Play and Display” / ed. Barbara Kirschnebl, Gt-Gimlett, 1973). – Режим доступу: <http://www.eric.ed.gov.html>.
22. Taylor A. English Riddles from Oral Tradition / Archer Taylor. – Los Angeles : Berkeley, 1951. – 959 p.

Лучечко Т. Амбивалентный аспект загадок как способов вербализации действительности (на материале украинского и английского языков).

В статье освещается проблема дефиниционной неопределенности загадок; исследуется амбивалентный аспект загадок и определяется его роль в процессе кодирования действительности в украинских и английских паремнологических единицах анализированного типа; определяются доминантные характеристики амбивалентности в текстах загадок, которые подтверждают двовекторную релятивность образов к реальной и вымышленной действительности и выражаются в механизмах кодирования и расшифровки отгадки; устанавливаются главные факторы амбивалентности, которые выявляются в совмещении оппозиционных явлений; анализируются главные проявления амбивалентности, лингвальной и метафорической, которые координируют структуру звуковых и смысловых загадок; определяются основные принципы исследования лингвальной амбивалентности в загадках украинского и английского языков.

Ключевые слова: загадка, амбивалентность (лингвальная, метафорическая), двусмысленность, неопределенность, образ, кодирование.

Luchechko T. Ambiguity Aspect of Ukrainian and English Riddles as the Means of Reality Verbalization.

This paper attempts to discuss the problem of riddle definition. It also focuses on the examination of the notion of ambiguity and its role in the reality coding in Ukrainian and English riddles. The main ambiguity characteristics are expressed in double vector relativity of riddle images to reality and unreality (imaginary reality), common and individual experience, in information encoding and decoding. The key factors of ambiguity are manifested in the riddle structure in the oppositions «to conceal – to reveal», «to encode – to hint». Two types of ambiguity, lingual and metaphorical, that coordinate the structure of sound and semantic riddles have been analyzed and the basic research principles of lingual ambiguity in Ukrainian and English riddles have been distinguished.

Key words: riddle, ambiguity (lingual, metaphorical), vagueness, image, encoding.

Олена Петрик
(Ніжин)

УДК 811.161.2: 81'367.622.16

ІМПЛКАТИВНІСТЬ ДІЄСЛІВНИХ ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ NOMINA ACTIONIS

*У статті зроблено спробу дослідити вплив семантики процесуальності на природу граматичного значення в українській та російській мовах. Граматичний аналіз *nomina actionis* обох мов показав, що в їхній структурі тісно переплетені граматичні ознаки дієслова (вид, стан, час, перехідність) та іменника (рід, число, відмінок), проте ступінь їхнього вияву різний. Іменні категорії мають експліцитний характер, а дієслівні – імпліцитний. З'ясовано, що актуальні для вербатива граматичні ознаки внаслідок транспозиції в *nomina actionis* стають латентними й переміщуються на рівень потенційних семантичних одиниць системи української та російської мов. За необхідності ці ознаки можуть бути експліцитно актуалізованими, введеними на поверхню за допомогою різних перетворень, з-поміж яких – і використання спеціальних засобів (прийменників, дієслів-зв'язок, лексичних індикаторів). Установлено, що на формально-граматичному рівні *nomina actionis* в обох мовах представлені граматичними категоріями роду, числа, відмінка.*

Ключові слова: *nomina actionis*, дієслово, іменник, вид, стан, час, перехідність.

Постановка проблеми. З-поміж складних питань, що стосуються віддієслівного словотворення в українській та російській мовах, вирізняється передусім те, які з граматичних значень мотивувального дієслова є сумісними із значеннями нового граматичного класу – іменників, отже, збереженими в експліцитному чи імпліцитному вигляді в значеннєвій структурі деривата. Наприклад, чи є системно вираженими видові, станові, часові значення в *nomina actionis*, чи вони виявляються лише в мовному вживанні, у певних контекстах, співвідносних із вихідною дієслівною конструкцією. Порушені питання невіддільні від проблеми лексико-